

K současným vztahům rodiny a náboženství v ČSSR

MIROSLAV FORET

Ústav pro výzkum společenského vědomí a vědecký ateismus ČSAV, Brno

Přestože dosavadní empirické výzkumy, ať už sociologické, demografické či demoskopické, nevěnují zpravidla vzájemným vztahům rodiny a náboženství nějakou speciální pozornost, jsou k dispozici některé konkrétní a hlavně vícekrát prověřené poznatky a výsledky. Především je znám *silný vliv a význam rodiny pro utváření pozitivního vztahu k náboženství* [Foret 1986 : 62–74]. Empirické výzkumy u nás, stejně jako v Sovětském svazu či Polsku, ukazují některé rysy a zdroje náboženské víry, které hrají určitou roli i v podmínkách budování socialistické společnosti(1).

— *Podstatným zdrojem náboženské víry je světonázorová, resp. náboženská výchova*; ovlivňuje náboženskou víru daleko výrazněji než jiné sociálně ekonomické charakteristiky, jako jsou ekonomická aktivita, včetně sociálně třídni, ekonomické či odvětvové příslušnosti, dosažený stupeň vzdělání, věk, pohlaví, rodinný stav, místo a velikost bydliště apod. Uvedené sociálně ekonomické parametry, obvykle chápáné jako podstatné a určující sociologické vlastnosti nábožensky věřících, popřípadě nevěřících, jedinců, ztrácejí v procesu zásadních socioekonomických přeměn, provádějících budování socialistické společnosti na významu a jejich váha je čím dál menší.

— *Nejdůležitějším zdrojem náboženské výchovy zůstává působení rodiny*. Podle výsledků našich výzkumů má soukromá náboženská výchova v rodině mnohonásobně větší vliv na náboženskou víru jedince než náboženská výchova zajišťovaná a kontrolovaná společností ve školách, a to nejen pokud jde o samotnou náboženskou víru, ale současně také pokud jde o celkovou, na ni navazující a s ní související náboženskou a světonázorovou orientaci. Rodinná náboženská výchova například velice podstatným způsobem formuje vědomí příslušnosti k církevním organizacím a posiluje náboženské chování, především modlení a návštěvu bohoslužeb v kostele. Výchovné působení rodiny však navíc není omezeno pouze na dětství a mládí. Také v pozdějších letech života představuje určující determinantu náboženského vědomí a chování jedince, zvláště při utváření ústředního momentu, jakým je v této souvislosti vlastní víra v boha.

— Celosvětově pozorovaný proces sekularizace se projevuje nejen v sociální realitě (ve skupinách, národnostních nebo státních celcích), ale také na úrovni jedinců samých. Značné poklesy víry v boha zaznamenáváme jak u zkoumané populace jako celku, tak také v průběhu života konkrétního jedince. U dnešního dospělého obyvatelstva ČSSR například v dětství či v mládí věřilo v boha třikrát více lidí než v současnosti. Současně však u toho, kdo věřil v dětství nebo v mládí v boha, je pětadvacetkrát pravděpodobnější, že bude věřit v boha i později, než u toho, kdo tehdy v boha nevěřil(2).

(1) Například W. Piwowarski řadí mezi významné zdroje religiozity vliv rodiny, kde se náboženské tradice předávají z pokolení na pokolení [Piwowarski 1977 : 365].

(2) Viz výzkumy náboženství a ateismu obyvatelstva ČSSR realizované v letech 1980 a 1985 Ústavem pro výzkum veřejného mínění při FSÚ v Praze, vedoucí výzkumného týmu J. Mišovič.

Vzhledem k prozatímní absenci speciálních empirických výzkumů vztahu mezi rodinou a náboženstvím jsme provedli na území Jihomoravského kraje, jak známo nejreligióznějšího v ČSR, statistickou analýzu některých relevantních ukazatelů. Na úrovni čtrnácti okresů jsme sledovali statistické souvislosti mezi čtveřicí ukazatelů religiozity (podíly křtů, církevních sňatků, církevních pohřbů a žáků zapsaných do výuky náboženství) s některými charakteristikami rodinného života. Záměrně jsme volili hlavně statistikou evidované problémovější jevy, jako jsou potratovost, děti narozené mimo manželství, rozvodovost a děti umístěné do náhradní výchovy. Nespokojili jsme se pouze s analýzou za jeden rok, šlo nám také o dynamiku proměn, jak se odrážela v desetiletých časových řadách ukazatelů za roky 1975–1984 [Foret 1987].

Ukázalo se, že v rámci každé z obou čtyřčlenných skupin ukazatelů existuje velmi těsná a významná statistická souvislost. U ukazatelů religiozity se korelace pohybovaly na úrovni $r = 0,8$ až $r = 0,9$. Podobně u čtveřice ukazatelů negativních stránek současného rodinného života byly korelace značně vysoké – r v rozmezí $0,7$ až $0,9$. Další výsledky statistické analýzy, včetně faktorové, však zároveň prokázaly, že obě skupiny ukazatelů charakterizují navzájem velmi odlišné, až protikladné společenské jevy. Nejsilnějšího záporného vztahu s ukazateli religiozity dosáhla míra dětí narozených mimo manželství (v případě křtů dokonce $r = -0,8$). Další potom byla rozvodovost (s korelací okolo $-0,6$). Na třetím místě potratovost s korelacemi nižšími než $-0,6$. Nejmenší záporný vztah zaznamenaly počty dětí umístěných do náhradní výchovy, které pouze výjimečně u výuky náboženství dosáhly korelace $-0,6$.

Výsledky tedy poměrně dost jednoznačně a silně naznačují protikladnost statistického vztahu mezi úrovní religiozity a ukazateli značně sociálně problémových stránek současného rodinného života. Přesto bychom měli být opatrní při vytváření možných zkratkovitých představ o bezprostředním pozitivním vlivu náboženských tradic na život současné rodiny. Jednak nesmíme zapomínat, že Jihomoravský kraj má v těchto ohledech svá specifika a jak již bylo uvedeno, patří u nás k nejreligióznějším.

Při analýze našich otázek se ukázaly dva silné komplementární sociální procesy:

1. z jedné strany zůstává rodina základním a určujícím společenským zdrojem tradiční náboženské výchovy;
2. zároveň se na druhé straně ve skupinách a lokalitách s výraznějším uchováváním náboženských tradic zachovávají a méně mění i další projevy tradičního rodinného života.

Ovšem oba jevy, tím také jejich vzájemné vztahy, jsou v prvé řadě ovlivňovány širšími socioekonomickými podmínkami, z nichž vychází *napětí* mezi principy tradičního způsobu života, na jedné straně udržovanými a na druhé straně se měnícími. Jak v náboženském, tak také v rodinném životě se objevují nové formy a obsahy. Tím se pochopitelně také následně mění jejich vzájemné vztahy.

Širší souvislosti

Ve snaze postihnout některé další souvislosti a využít přitom složitějších statistických postupů jsme si z výsledků sčítání lidu, domů a bytů v roce 1980 a dalších statistických pramenů, včetně údajů o náboženském chování, jak je zachycuje církevní statistika, vytvořili následující datový soubor, který z obsahového hlediska lze rozdělit do osmi tematických okruhů, mnohdy naznačujícími interpretační záběr:

1. *kontextuální proměnné* vypovídají o některých základních socioekonomických stránkách daného okresu, o jeho charakteru
  - podíl městského obyvatelstva,
  - novorozenecká úmrtnost,
  - přirozený přírůstek,
  - index atraktivity;
2. *zaměstnanost žen*
  - podíl ekonomicky aktivních žen z celkového počtu žen;
3. *plodnost žen*
  - fertilita,
  - natalita;
4. *sňatečnost a rozvodovost*
  - podíl sňatků na tisíc obyvatel starších 15 let,
  - rozvodový index,
  - podíl rozvodů na tisíc obyvatel;
5. *rodinné soužití*
  - podíl úplných rodin se třemi a více dětmi,
  - podíl neúplných rodin;
6. *vzdělanost*
  - podíl obyvatel se základním vzděláním,
  - podíl obyvatel se středoškolským vzděláním,
  - podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním;
7. *problémové jevy*
  - podíl potratů na počet narozených,
  - podíl potratů na žádost z celkového počtu potratů,
  - podíl narozených mimo manželství,
  - podíl hlášení onemocnění pohlavními chorobami,
  - podíl dokonaných sebevražd na tisíc obyvatel;
8. *religiozita*
  - podíl křtů z celkového počtu narozených,
  - podíl církevních sňatků z celkového počtu sňatků,
  - podíl církevních pohřbů z celkového počtu pohřbů.

Ze vzájemných statistických souvislostí na úrovni všech 114 okresů ČSSR je na první pohled možné rozlišit tři hlavní skupiny případů:

1. *Vysoké korelace*, které s ukazateli religiozity mají především početnost dětí v rodině a plodnost žen ($r = 0,6$ až $0,8$), dále potom přirozený přírůstek ($r = 0,6$ až $0,7$), popřípadě také zastoupení základního stupně vzdělání ($r = 0,5$ až $0,6$). Neméně vysoké, ovšem záporné (nepřímě úměrné) korelace vykazují ukazatele religiozity s rozvodovostí ($r = -0,7$ až $-0,8$), potratovostí ($r = -0,6$ až $-0,7$), ekonomickou aktivitou žen a stupněm urbanizace ($r = -0,5$ až $-0,6$), popřípadě sebevraždností ($r = -0,5$);
2. *Nižší korelace*, vesměs záporné mezi religiozitou a hlášeními onemocnění pohlavními chorobami ($r = -0,4$) a indexem atraktivnosti území ($r = -0,2$ až $-0,4$);
3. U zbývajících osmi socioekonomických ukazatelů jsou hodnoty korelace s ukazateli náboženskými natolik nízké, že těžko hovořit o možných vztazích dokonce jen ve statistickém slova smyslu.

Zdá se tedy, že religiózní chování nejtěsněji pozitivně souvisí s plodností žen a větším počtem dětí v rodině⁽³⁾. Analogická situace se ukazuje také v případech záporných korelací s negativními sociálními jevy, jako jsou rozvodo-

(3) Uvedenou skutečnost potvrzují mnohé výzkumy v zahraničí viz např. [Tomka 1979] nebo [Marcum—Radosh 1982].

vost či potratovost(4). Zejména nepřímá úměra mezi úrovněmi rozvodovosti a religiozity v okresech je statisticky vysoce významná.

Obraz tvořený více než pěti sty vzájemných korelací, které jsme z našeho souboru ukazatelů získali, se značně zpřesnil použitím faktorové analýzy(5). Výsledné tři faktory vyčerpávají přes 70 % variance a nejvýraznější z nich (63 % komunality) bychom označili za *tradičně náboženský*. Nejvyšší faktorové koeficienty v něm dosáhly plodnost žen (0,94 a 0,89), náboženské chování (0,81 až 0,92) a počet dětí v rodině (0,88). Některé negativní jevy, jako potratovost, sebevražednost nebo rozvodovost se projevily zápornými koeficienty (−0,59 až −0,74). Jedná se tedy o faktor tradiční orientace v rodinném životě. Druhý faktor (22 %) představuje *pozitivní důsledky socioekonomického rozvoje* s vysokými koeficienty dosaženého středoškolského a vysokoškolského vzdělání, atraktivity území, urbanizovaností atd. Konečně třetí faktor (15 %) reprezentuje *negativní důsledky socioekonomického rozvoje*, projevující se výrazným odklonem od tradičních norem rodinného soužití. Největší váhu v něm mají podíly narozených mimo manželství (0,85), rozvodovost, sňatečnost atd.

Bližší pohled na faktorové skóry naznačuje *rozpornost* ve vztazích mezi tradicí a problémovostí a dále tak dokresluje některé představy naznačené při analýze prostých korelačních koeficientů. Ukazuje se totiž, že méně problémové okresy jsou leckdy i méně tradiční, stejně jako vysoce tradiční oblasti mohou být značně problémové. Neopomenutelnou úlohu zde nesporně hrají důsledky socioekonomického rozvoje. Každopádně vysoká úroveň tradičnosti nevede jednoznačně k nižší problémovosti.

Z vypočtených faktorových skóreů jsme si ještě MacQueenovou metodou vytvořili následující komplexnější typologii okresů ČSSR, do níž se promítají tři výše uvedené faktory: tradice, pozitivní rozvoj a negativní důsledky. Výsledkem jsou následující čtyři typy:

1. Typ je *tradiční* (faktorové skóre 1,7), *méně rozvinutý* (−0,34) a *méně problémový* (−0,27). Spadá sem osmnáct okresů: Čadca, Dolný Kubín, Povážská Bystrica, Prievidza, Rimavská Sobota, Žilina, Bardějov, Humenné, Košice-viediek, Michalovce, Poprad, Prešov, Rožňava, Spišská Nová Ves, Stará Lubovňa, Svidník, Trebišov a Vranov;

2. typ je *nejméně tradiční* (−0,76), *méně rozvinutý* (−0,35) a *s nejnižší problémovostí* (−1,88) a připadlo do něj následujících šestnáct okresů: Český Krumlov, Cheb, Karlovy Vary, Sokolov, Tachov, Česká Lípa, Děčín, Chomutov, Jablonec, Liberec, Louny, Most, Teplice, Ústí nad Labem, Bruntál a Karviná;

3. typ *méně tradiční* (−0,21), *maximálně rozvinutý* (1,98) a *středně problémový* (−0,08). Tvoří jej těchto třináct okresů: Praha, České Budějovice, Plzeň, Hradec Králové, Pardubice, Brno, Brno-venkov, Olomouc, Ostrava, Bratislava, Banská Bystrica, Martin a Košice.

4. typ *méně tradiční* (−0,24), *méně rozvinutý* (−0,21) a *značně problémový* (0,54) tvoří zbývajících šedesát sedm okresů.

Výsledky typologie i předcházející analýzy vedly k dalšímu detailnějšímu zpracování.

Religiozita okresů v republikovém srovnání

Nejprve jsme se zaměřili na porovnání situace v obou republikách, neboť předchozí typologie naznačila určité odlišnosti mezi ČSR a SSR. Samotný charak-

(4) O tom, že uvedené vztahy jsou nepochybně mnohem složitější, svědčí například také práce [Fuchs Ebaugh—Haney 1978] a [D'Antonio—Stack 1980], které současně upozorňují na odlišnosti podle typů církví.

(5) Za konzultace a pomoc vděčím dr. L. Oseké.

ter statistických souvislostí, vyjádřených pomocí korelačního koeficientu, zůstal ovšem v zásadě zachován. Odlišnější, ale o to zajímavější výsledky přinesla až jejich faktorová analýza.

V ČSR se opět vytvořily tři hlavní faktory, vyčerpávající více než dvě třetiny celkové variance. Nejvýraznější faktor (55 %) má charakter takových *důsledků rozvoje* s vysokými faktorovými koeficienty, jako jsou narození mimo manželství a rozvodovost, hlášení onemocnění pohlavními chorobami, zastoupením neúplných rodin, potratovost ale i podíl městského obyvatelstva. Zastoupení religiozity je zde nižší a hlavně záporné. Druhý faktor (29 %) postihuje jakousi *tradiční nerozvinutost*, danou značně vysokým koeficientem podílu základního vzdělání i plodností žen. Naopak vysoké záporné koeficienty má podíl středoškolského a vysokoškolského vzdělání a atraktivita území. Vliv religiozity je zde nulový. Naopak plně se projevil až ve třetím samostatném faktoru (16 %). Vzhledem k tomu, že právě ukazatelé religiozity zde mají nejvyšší hodnoty koeficientů, označujeme jej za *nábožensko-tradiční*, neboť výrazné je v něm také zastoupení plodnosti žen a výše počtu dětí v rodině. Jinak nemá nic společného s dalšími stránkami sociálně ekonomického rozvoje, včetně urbanizace či vzdělání. Další analýza faktorových skóru ukázala, že v ČSR není tradice vždy nutně spjata s religiozitou.

Také v SSR jsme dostali tři faktory, které vyčerpávají téměř dvě třetiny celkové variance. Ovšem nejvýraznější z nich (63 %) tentokrát reprezentuje především *pozitivní stránky rozvoje*. Nejvyšší koeficienty mají podíly středoškolačů a vysokoškolačů; naopak stejně vysoce výrazný je záporný vztah k podílu se základním vzděláním. Neméně vysoký koeficient mají podíly městského obyvatelstva, ekonomicky aktivních žen a index atraktivity okresu. Z negativních skutečností rozvoje se sem do značné míry promítají rozvodovost a podíl neúplných rodin. Vztah k položkám religiozity je slabý a záporný. Vůči industrializačním procesům v SSR je tedy religiozita v zásadě neutrální. Projevuje se teprve ve druhém faktoru (29 %), který bychom označili za *tradiční*. Má vysoké koeficienty početnosti dětí v rodině, plodnosti žen a také náboženských ukazatelů. Třetí faktor (8 %) působí jako *negativní důsledky rozvoje* s narozeními mimo manželství a neúplnými rodinami a zápornými vztahy k náboženství.

Analýza faktorových skóru naznačuje, že tradice jsou v SSR výraznější u méně rozvinutých okresů, u nichž se ovšem také spíše objevují negativní důsledky rozvoje. Problémy zde tedy přináší malá rozvinutost.

Srovnáme-li výsledky faktorové analýzy v ČSR a v SSR, ukazují se základní odlišnosti:

1. v ČSR mají v této souvislosti převahu negativní dopady rozvoje, kdežto v SSR jsou nejsilnější naopak pozitivní přínosy;
2. druhým faktorem je v obou případech tradice, ovšem v ČSR má výrazně nenáboženský obsah, zatímco v SSR působí včetně náboženských stránek;
3. v obou republikách je přes diametrální rozdílnost váhy faktorů negativních důsledků rozvoje (v ČSR dominuje, v SSR je zcela okrajový) shodný jejich záporný vztah k religiozitě;
4. religiozita se v ČSR projevuje vysoce až ve třetím faktoru, ale zato zde hraje vůdčí úlohu, což naznačuje, že na Slovensku je náboženské chování součástí širšího rámce tradičních životních orientací, zatímco v Čechách se do určité míry vydělilo a hlavně pokleslo na významu.

Religiozita okresů ČSSR podle úrovně urbanizace

Ve snaze ještě dále zpřesnit naše poznatky provedli jsme druhé detailnější zpracování, při němž šlo o to, eliminovat případné vlivy rozdílné úrovně urba-

nizace okresů ČSSR, které se se značnou měrou projevovaly v předchozích výsledcích(6). Podle hodnot ukazatele podílu městského obyvatelstva byla provedena homogenizace okresů do dvou podsouborů. První z nich, s větším než 75 % podílem městského obyvatelstva, bychom mohli označit za „městský“ a tvořilo jej následujících osmnáct vysoce urbanizovaných okresů: Praha, Cheb, Karlovy Vary, Plzeň, Sokolov, Děčín, Chomutov, Jablonec, Liberec, Most, Teplice, Ústí nad Labem, Brno, Karviná, Nový Jičín, Ostrava, Bratislava a Košice. Jak se dalo předpokládat, korelace socioekonomických ukazatelů s náboženskými jsou tentokrát nižší. Avšak překvapivě vyšší souvislosti se objevily u dosažení středoškolského a vysokoškolského vzdělání ($r = 0,6$ až $0,7$). Znamenalo by to, že vztah mezi religiozitou a úrovní vzdělanosti se může dost podstatně měnit podle celkové úrovně vzdělanosti prostředí, která je pochopitelně v okresech městského charakteru podstatně vyšší. Také ve faktorech se religiozita objevuje až u druhého (32 %) a i tam je jeho tradiční obsahové zaměření dáno především koeficienty plodnosti žen a početností dětí v rodině.

Naopak u zbývajících 96 okresů, které mají podíl městského obyvatelstva nižší než 75 %, byly korelační koeficienty podstatně vyšší, zejména mezi ukazateli religiozity a plodnosti žen, resp. početností dětí v rodinách a samozřejmě záporně opět u rozvodovosti. Také zastoupení koeficientů religiozity výrazně stouplo ve výsledcích faktorové analýzy. Tři faktory opět vyčerpaly téměř dvě třetiny variance a hned první z nich (68 %) bychom označili za *nábožensko-tradiční*, neboť koeficienty religiozity zde převyšují ostatní ukazatele tradičnosti, jako jsou plodnost žen, početnost dětí v rodinách, nebo záporně rozvodovost. Druhý faktor (20 %) odráží *rozvoj* především v úrovni dosaženého vzdělání. Koeficienty religiozity jsou zde prakticky nulové, stejně jako u třetího faktoru (12 %), který zahrnuje hlavně *problémovější (živelnější) stránky*. Největší váhu v něm mají podíly narozených mimo manželství, neúplných rodin, sňatečnosti a přirozeného přírůstku. Rozhodně v méně urbanizovaných okresech je tradice mnohem více spjata s religiozitou a představuje tam silný faktor, zejména ve sféře rodinného života.

Výzkum vědomí a chování

Je příznačné, že ačkoli byl u nás v posledních zhruba dvaceti letech věnován natalitním otázkám ne jeden výzkum, zejména ze strany demografie, vztahem k náboženství se příliš nezaobíraly. Snad i z toho je patrné, jak malá váha je náboženským vlivům demografy a ekonomy při sledování těchto jevů přisouvána. Je sice pravda, že i tato otázka je v prvé řadě ovlivňována mnoha závažnějšími socioekonomickými faktory. Zároveň však právě otázce mateřství věnovala církev vždy mimořádnou pozornost, neboť souvisí s celou řadou podstatných stránek jejího učení. Není tedy divu, že právě v otázkách plodnosti, početí a mateřství vůbec předkládá katolické náboženství ženám po tisíciletí platné normy chování, jejichž dodržování vyžaduje s příslovečnou striktností církevních dogmat [Karola 1987]. Poměrně zjevné a snadno evidovatelné

---

(6) O tom, že se urbanizace promítá do výsledků výzkumů světonázorové orientace, svědčí například také práce Ústavu pro výzkum veřejného mínění při FSÚ v Praze. Respondenti z větších měst, konkrétně z Prahy, prokazují ve svých výpovědích mnohem menší marxisticko-leninskou orientaci, a naopak více kritičností a nespokojenosti se stávající sociální realitou. Naskýtá se však otázka, nakolik velkoměstské prostředí skutečně ovlivňuje názory svých obyvatel, nebo zda se nejedná pouze o důsledky pocitu nesporně vyšší úrovně anonymity, jaký mohou mít při odpovídání respondenti z měst oproti sociálně mnohem přehlednějším a kontrolovanějším obyvatelům menších obcí.

projevy plodnosti a porodnosti bývají potom zpětně chápány jako potvrzení váhy církevního učení a jeho akceptace věřícími(7).

Vzácnou výjimkou byl v tomto ohledu rozsáhlý celostátní výzkum *Diferenční procesy a perspektivy rozvoje naší společnosti*, realizovaný v letech 1983–1984 společně Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV v Praze a Ústavem filozofie a sociologie SAV v Bratislavě. Mimo jiné zde byla poměrně dost důkladně zjišťována natalitní situace a orientace. Předně se sledoval skutečný počet dětí, které rodina měla nebo má. Dále byli respondenti dotazováni na názor, jaký je ideální počet dětí bez ohledu na konkrétní životní podmínky v rodině nebo v okolí, šlo pouze o hledisko harmonických vztahů a vývoje dítěte. Naproti tomu zvlášť byl hodnocen ideální počet dětí právě v takové rodině, jako je respondentova — tedy s přihlédnutím ke skutečným příjmům, bytovému prostředí, povolání atd. Konečně byl položen dotaz na počet vlastních plánovaných dětí.

Vedle toho byla v rámci třicetipoložkové baterie hodnot zjišťována váha, jakou respondenti ve svých orientacích připisují například také víře v boha, životu podle náboženských zásad a tradičnímu soukromému a rodinnému životu. Tím bylo možné zahrnout do analýzy natalitních projevů a názorů vedle obvyklých socioekonomických charakteristik také vztahy k náboženským a rodinným tradicím. Ovšem již první souhrnné výsledky naznačily velice malý vliv náboženského vědomí na natalitní orientace či dokonce chování našich žen. Význam náboženství se zde ukázal podstatně menší zejména oproti řadě jiných socioekonomických charakteristik.

Přesto, že výsledky naznačily zanedbatelný vliv náboženství na natalitní chování žen v ČSSR, ve snaze po přesnějším a hlubším prozkoumání sledovaného vztahu jsme provedli ještě následující standardizaci: vytvořili jsme podsoubor tvořený výhradně ženami (kterých se otázky mateřství, počtu dětí a plodnosti dotýkají bezprostředně a v první řadě) a navíc ženami staršími čtyřiceti let (tedy v zásadě již s ukončenou reálnou plodností). Teprve na takto standardizovaném podsouboru žen ČSSR jsme znovu analyzovali problém vztahu náboženské orientace a natalitního chování(8).

Ještě dříve než si uvedeme některé konkrétní poznatky a závěry, je třeba upozornit na to, že tato z čistě demografického hlediska zcela korektně provedená standardizace zkoumaného souboru, ovšem určitým způsobem zvýhodnila vlivy náboženství v kontextu sledovaných problémů, a to především ve dvou ohledech:

1. ženy u nás častěji věří v boha a jsou více nábožensky orientovány než muži;
2. projevy religiozity vzrůstají s věkem dotázaných; tento nárůst je zejména silný u věkových skupin nad 40 let.

I tak se však opět vztahy mezi natalitní orientací, vyjádřenou ve čtyřech výše uvedených formách dotazů (tzn. skutečný počet dětí, ideální počet dětí bez ohledu na okolnosti, ideální počet dětí v rodině stejného typu, a konečně počet plánovaných dětí) a náboženskou vírou, ukázaly opět jako *slabé*. Hodnoty použitého Cramerova koeficientu souvislosti se pohybovaly v rozmezí 0,13 až 0,20. Natalitní orientace zkoumaného podsouboru žen souvisí spíše s tradičním rodinným životem než s životem podle náboženských zásad. I tentokrát se tedy projevil jako silnější vliv sociálně ekonomických charakte-

---

(7) Například W. Piwowarski napsal: „Jedním z ukazatelů, svědčících o životnosti katolicismu, je počet dětí v rodině“ [Piwowarski 1977 : 237].

(8) Za dodatečné výpočty patří poděkování M. Tučkovi, pracovníkovi ÚFS ČSAV v Praze.

ristik dotázaných, jako sociální postavení manžela, vlastní sociální původ a sociální postavení nebo hospodářské odvětví, v němž zaměstnané ženy působí a některé další.

Při celospolečenském pohledu má náboženství na natalitní chování a vědomí žen u nás evidentně malý vliv. Navíc si musíme uvědomit, že „mezi určitou hodnotovou orientací a jejím adekvátním vyjádřením v jednání jednotlivce neexistuje žádné automatické spojení, nefunguje přísný determinismus v tom smyslu, že určitý typ osvojené hodnotové orientace musí vyústit do přiměřeného typu individuálního chování; jde spíše o latentní danost, potenciální dispoziční, která se může projevit jakmile nastane vhodná společenská, resp. individuální situace“ [Roško a kol. 1987 : 87].

Nelze sice vyloučit, že u určitých skupin a v některých konkrétních lokalitách, zvláště se silnějším působením přetrvávajících tradic, může být také tento vztah výraznější, avšak významné společenské přeměny, odrážející se mimo jiné v novém postavení žen a v jejich úlohách v současném procesu formování socialistického životního způsobu, zřejmě oslabily vliv náboženských zásad na chování a formování názorů žen v naší společnosti. Také v této oblasti se z náboženství stává jeden z mnoha faktorů ovlivňujících natalitní názory a chování méně pronikavě a působících v konkrétních místních a společenských podmínkách s větší či menší intenzitou.

Literatura

- Brooks, W. D. — Emmert, P.: *Interpersonal Communication*. Dubuque, Iowa Wm. C. Brown Company Publishers 1976.
- D'Antonio, W. V. — Stack, S.: *Religion, Ideal Family Size, and Abortion: Extending Renzi's Hypothesis*. *Journal for the Scientific Study of Religion* 1980, č. 4.
- Foret, M.: *Specifika sociologického zkoumání náboženské víry*. Sociologický časopis 1986, č. 1.
- Foret, M.: *Typologie ve výzkumech religiozity a ateismu*. *Ateizmus* 1987, č. 1.
- Fuchs Ebaugh, H. R. — Haney, C. A.: *Church Attendance and Attitudes Towards Abortion: Differentials in Liberal and Conservative Churches*. *Journal for the Scientific Study of Religion* 1978, č. 4.
- Karola, J.: *Katolicismus a populační problémy současnosti*. *Ateizmus* 1987, č. 1.
- Marcum, J. P. — Radosh, M.: *Religious Affiliation, Labor Force Participation and Fertility*. *Sociological Analysis* 1982, č. 4.
- Piwoarski, W.: *Religijność miejska w rajonie uprzemysłowionym*. Warszawa, Wiezi 1977.
- Roško, R. a kol.: *Diferenciačné procesy a problémy rozvoja našej spoločnosti*. *Sociológia* 1987, č. 1.
- Siusiukalov, B. I.: *Socialistická spoločnosť*. Bratislava, Pravda 1973.
- Thornton, A. — Freedman, D.: *The Changing American Family*. *Population Bulletin* 1983, č. 4.
- Tomka, M.: *The Religious — Non — religious Dichotomy as A Social Problem*. *The Annual Review of the Social Sciences of Religion* 1979, Vol. 3.

М. Форет: К современным отношениям семьи и религии в ЧССР

По предыдущим исследованиям известно, что в ЧССР для формирования позитивного религиозного отношения принципиальное значение имеет семья, оказывающая на него существенное значение. Данная статья рассматривает вопрос, влияет ли религия и в какой мере на семейную жизнь. Уже прежний анализ взаимоотношений между статистическими показателями религиозного поведения и некоторыми проблемными сторонами семейной жизни, осуществленный в районах Южноморавской области на основе десятилетних временных рядов 1975—1984 гг., указал на весьма отрицательное отношение. Существенно более широкая разработка исходила впоследствии из результатов переписи в 1980 г. и включала все 114 районов ЧССР. И на этот раз оказалось, что из социо-экономических характеристик с религиозным поведением наиболее ярко соотносится сфера семейной жизни. В частности, отрицательное отношение к числу разводов и абортот статистически высокозначимо. Указанный факт, однако, несколько меняется при сравнении Чешской Социалистической Республики и Словацкой Социалистической Республики, согласно уровню урбанизации и в комплексной типологии социально-экономических характеристик районов.

С другой стороны, из общегосударственного социологического исследования, осуществленного в 1983—1984 гг., вытекает, что религия оказывает на отношение к деторождению (взгляды и поведение) в Чехословакии практически весьма малое влияние.

Summary

M. Foret: On Present Relations between the Family and Religion in Czechoslovakia

It follows from prior research that, in Czechoslovakia, the family is of substantial importance in the development of a positive religious relation. This time the matter in question is whether, and to what extent, religion affects family life. Already the previous analysis of interrelations between statistical indicators of religious behaviour and some relatively problematic aspects of family life, carried out in districts of the South-Moravian region on the basis of 10-years' time series (1975—1984), was suggestive of a pronouncedly negative relation. Later on, a substantially more extensive elaboration was based on the results of the 1980 census and covered all the 114 districts of Czechoslovakia. Even this time it was the sphere of family life that was shown to have the most marked correlation with religious behaviour from among the socio-economic characteristics concerned. Particularly the negative relation to the divorce rate or abortion rate is statistically highly significant. However, the mentioned fact is subjected to a certain change in comparisons made on the republic scale (the Czech and the Slovak Socialist Republic) — according to the level of urbanization and in the more complex typology of socio-economic characteristics of the districts.

On the other hand, it follows from the nation-wide sociological research carried out in the years 1983—1984 that, in this country, the influence of religion on natality orientations (opinions and behaviour) is practically very small.